

Hantverksdokumentation
2016

TIDAVADS KLOCK- STAPEL

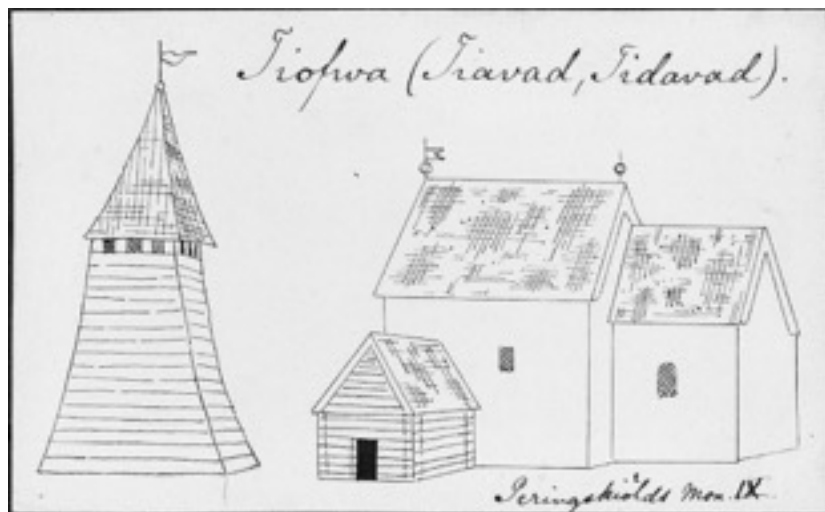

TRADITIONSBÄRARNA

Yrkesspecialister i samverkan
för bevarande av traditionella hantverk.

Tidavads kyrka återfinns på Peringskölds teckningar från 1600-talet, och där finns en tornstapel avbildad. Kyrkans murar i långhus är från 1100-talet och koret byggdes ut under 1700-talet. 1693 ska den nuvarande klockstapeln av

bockkonstruktion ha rests. Det förefaller som den nuvarande stommen är i mycket opåverkat skick sedan dess, dock verkar den ha en ombyggd tornspira, då det finns tydliga spår efter en annan konstruktion. Tornlådan runt klockorna kan vara en senare 1700-talskonstruktion. En av klockorna är mycket gammal och bär spår av myntavtryck vid gjutningen, troligen medeltida. Den andra är en 1700-tals klocka.

Stapeln har tre bockben som står på syllarnas knutpunkter med "saxar" över syllarna. Dubbellagda stockar tjänar som sidosträvor med tappar ner i syllen stadgar upp den resliga stapeln. Sidosträvorna har tappar ned i syllarna. En av sidosträvorna är också tappad mot bockbenet, medan den yttre är spikad med långa

spik rätt igenom bockbenet.

I den mittersta hjärtstocken finns ett löphjul inbyggt. Troligen har den använts vid upphissandet av de andra bockbenen vid resningen av klockstapeln. Bjälkarna i konstruktionen är alla av furu och bilade till fyrkanter i ca 10"10 och där de dubbla syllarna är upp till 13"11. Behuggningen är relativt fint utförd och av varierande typ. Det finns inga spår efter att klockstapeln i ett tidigare skede haft någon beklädnad, men den kan ha varit öppen en tid. Stapelns bockkonstruktion är inbyggd i ramsågade breda 25mm tjocka brädor klädda med spån. Spånen på tornhuven är mycket gamla och kan vara från tiden av stapelns uppförande, detta gäller också de spån som sitter på tre av sidosträvornas sidor. De är huggda i en avrundad eller spetsig form, de förefaller vara i 100% kärnfura och upp till 9" breda. Översidan har nyligen bytts av hälsinge takspån. Spånen på den västra sidan av den inbyggda bockkonstruktionen är också gammal, men dessa är inte enbart huggda utan bär spår av hyvling både på sidor

och brätten. Bredder på upp till 9 " förekommer och de förefaller vara i 100% kärnfura. Dessa spån är mycket värdefulla och ger stapeln dess livfulla och gedigna utseende samt skänker all det skydd som kan begäras. De "nya" sågade kreosotspån av usel kvalité som gissningsvis spikats på stapeln under 70-talet är en styggelse. De är inte täta mot vatten och torkar mycket långsamt efter regn och det finns tydliga rötskador på de underliggande trobrädorna särskilt på den södra sidan.

I syllarnas utvändiga möte med torn- kroppen fanns det pågående allvarliga rötskador. En skadebesiktning av klockstapelns skadade syllar utfördes 29 sep 2014 av Traditionsbärarna. Skadorna visade sig vara omfattande och förmodligen mestadels äldre och åtgärdades hjälpligt redan 1899. Då spikades **en panel** på klockbockarnas dubbla bockben på norra sidan intill dörrarna. Orsaken var de redan då omfattande skadorna. Man dolde dem helt

enkelt bakom panelen. Årtalet 1899 står på panelens baksida. Intill den nordöstra klockbocken satte man också en stöttande **bjälke** samt **en tvärregel** som har säkrat bocken sedan dess.

Vi tolkar de flesta av rötskadorna inte har uppstått nyligen utan då klockstapeln varit öppen eller om läckade uppstått så att regn har kunnat tränga ned i märgsprickor och haft svårt att torka ut. Trots att furorna är av tämligen hög kvalité och med mycket hög andel kärna och ibland till det yttre kan se frisk ut, kan alltså rotröta uppstå. Denna skada är en mycket vanlig skada i syllar i klockstaplar och remstycken i takfoten.

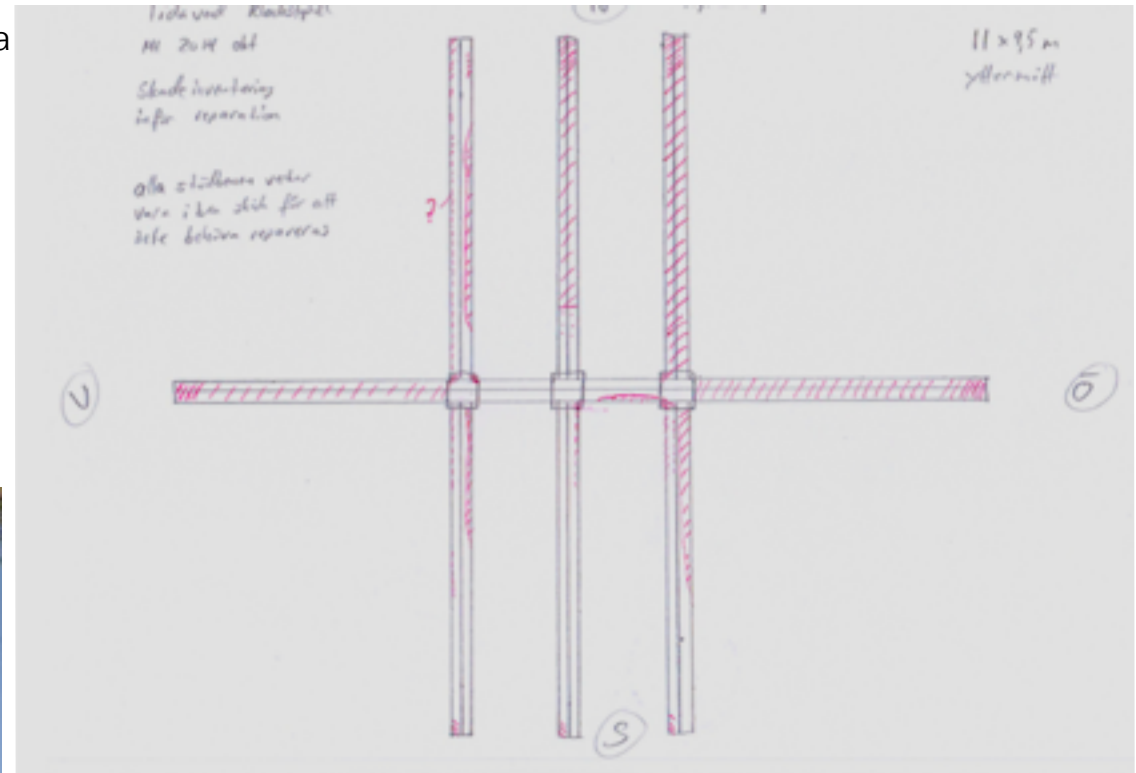

Som synes från denna bild från 2013
var syllarna då täckta med pärt.

För att lokalisera rötan gjordes borrhövar och en ritning över befarade röttskador. Svårigheter att få en helt uttömmande inventering utgjorde den inredning o golv av impregnerat virke som täckte i princip hela bottensyllvarven.

Det visade sig förekomma kärnröta också i delar som var inuti den av panel och spån skyddade stapeln. Mestadels var dessa på den norra delen av stapeln, där det visade sig på gamla foton från 1899, att ingen dörr tidigare funnits utan stapeln ben verkar ha skyddats av på spikade panelbrädor direkt på stolparna. Utifrån denna skadebesiktning togs beslut om strategi för reparationen.

Vi trodde att behovet var att byta halva längderna av 9-10 syllstockar, skarvade med långa bladningar i korsknuten under hjärtstockarna. Vi ville därför ha det nyavirket tillräckligt torrt så att det inte krymper och orsakar andra problem i konstruktionen. Virket fälldes under kommande vinter 2014/15 och låg på lufttork fram till reparationen hösten 2016.

Streckat och rödfärgade ytor anses som virke med rotröta

Vårt arbete under hösten 2016 inleddes med att vi bearbetade de bjälkar som sågats av oss under 2014 med maskinhyvling och behuggnung. De virke som är synligt i klockstapeln fick en behuggen yta för att erhålla en mer mot fukt motståndskraftig yta. Autentiskt tidsenliga ytor bibehåller upplevelsevärdet av klockstapelns interiör. Sidosyllarna maskinhyvlades. för att motstå fukt bättre. De dubbla syllarna som hörde ihop två och två, anpassades till varandra, precis som förlagan.

Därefter vidtog ett tämligen tidskrävande arbete med att riva bort interiören av tryckimpregnerat virke som täckte hela syllvarvet samt att montera bort den arbetsbänk som fanns i stapeln. Sedan fortsatte det dammiga och smutsiga arbetet att rensa fram klockstapelns syllar under drivor av förmultnade löv, bark, mumifierade igelkottsslik och diverse bös.

Det gäller att hålla ögonen öppna vid sådana städningar då det alltid finns intressanta delar och fynd som berättar en historia om människorna som levtt och dött i skuggan av denna stapel. Av fynden kan nämnas ett komplett auktionsprotokoll från ett dödsbo på fattigstugan 1836. Dessutom en signerad kläpprem från 1915. Under en av syllarna låg också resterna av korets medeltida fönsteröppning i sandsten. Fler fynd finns lagrade i en låda i kyrkboden

Vi ville undvika att bli tvungen att klä av stapeln dess panel för att lyfta stapeln vid reparationen, för att spara originalbrädorna och de gamla spånen opåverkade och därför var planen att inte lyfta nämnvärt utan bara säkra stolparna och föra in bladningarna under bockbenen. När arbetet inleddes 2016 kunde vi konstatera att stapeln lutade åt väster och att den troligen delvis lutat redan då en ny tornspira byggdes. Vi bestämde oss för att göra en liten justering och rätade upp stapeln 25mm utifrån en mätpunkt på ett lod hängandes 5m från våningen med klockorna.

Vi monterade specialgjorda lyftanordningar med ställbara ben som dels lyfter och samtidigt stabiliserar stöttorna sidledes. Sidosträvorna demonteras på sina spån vilka nog märktes upp och bild dokumenterades för att kunna återmonteras.

Rötskadorna i syllarna äventyrade på sikt strävornas funktion och var fler än vi anade. En reservstock från Rackebyladans bygge 2011 fick rycka in, rätt stock i alla lägen.

Vi anlätade Jimmy Handfast till att transportera stockarna till den västra ingången där vi lade upp stockarna för på mätning och tillsågning. Därefter drog vi stockarna på våra specialgjorda "rullar" och sedan vinschade och trixade vi stockarna på plats. För tillmätning av stockarna använde vi oss av mallbrädor.

Bytet av syllstockarna gjordes i etapper där vi hela tiden säkerställde stapelns stabilitet. Dessutom såg vi till att syllarna har dragförmåga genom hela stapeln, exempelvis så är den övre syllstocken på väst/östlig sida gjord med en genomgående skarv under de två undre bockbenen. På detta sätt bibehålls dragförmågan i alla klockstapelns delar. På bilden nedan visar den röda markeringen vilken av stockarna som är genomgående. De båda andra stöter stumt emot mötande stock. För att även binda samman dessa i konstruktionen spikades vinkeljärn på varje sida om stockarna och två gängstänger m16 borrades igenom och fästes.

Jörgen släpar iväg med en 13"11, en lätt match för en man som har vana med att hantera syllar på 16"16" (se rapport: Ransbergs klocktorn).

Lite mindre bitar går bra att kasta upp på en säckakärra

Mycket av de gamla syllarna var så dåliga att de formligen blåste bort.

Medan andra bitar hade en välbevarad kärna.

Trädymplingar 28 mm håller samman och samverkar vid upptagandet av sido- och dragkrafter. Då stödbenens tappar togs bort för att möjliggöra montering utan stora lyft, kompenseras detta med gulmarkerade "hängslen" spikade med 6# klippspik. Dessutom kompletterade med handsmidd 12 " spik i ändarna.

Här en genomgående bladskarvning (grön pil) som dymlats fast i underliggande syll som i sin tur kopplas ihop med syllen på utsidan via m16 stången (gul pil.

Blyplåt anbringas i det känsliga mötet mellan de yttre bockbenen och de yttre syllarna, detta görs på denna sida innan trobrädorna spikas tillbaka.

De gamla spånen sätts tillbaka enligt uppmärkning. Dubbla järnhängslen ersätter de bortsågade tapparna på stöttorna. Smidda nytillverkade "karolinerispik" på 10" spikas enligt röd markering.

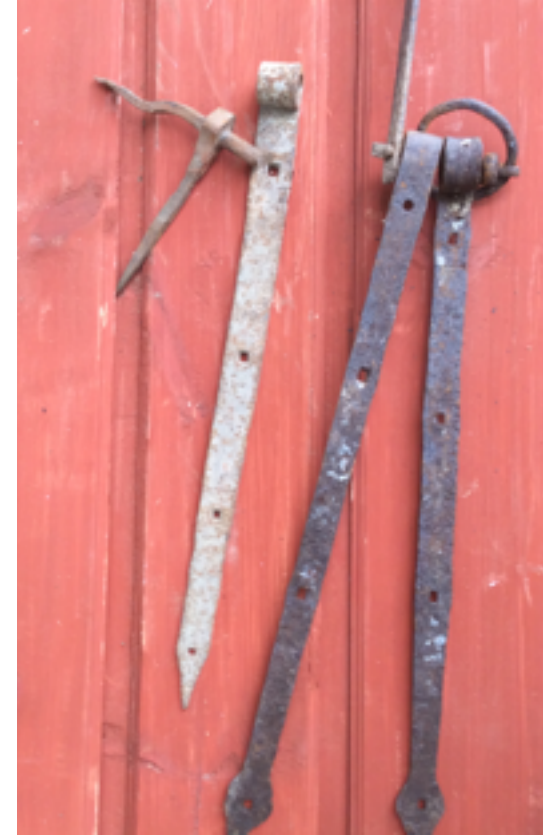
Syllarna rödmålas, som tak över dom används handhyvlade 100% furukärnbrädor i 9" bredder. På bilden syns två ljusröda ersättningsspånor som huggits av återbrukad syllstock från 1694.

Nya dörrar beställdes, de byggdes av Jörgen efter konsultering från beställare, antikvarie och länsstyrelsen. Även en trähängränna och ett nytt dörrhål med tillhörande ram tillverkades.

Dörrbladen handhyvlades och likaså sponten. Som vanligt i kärnfura.

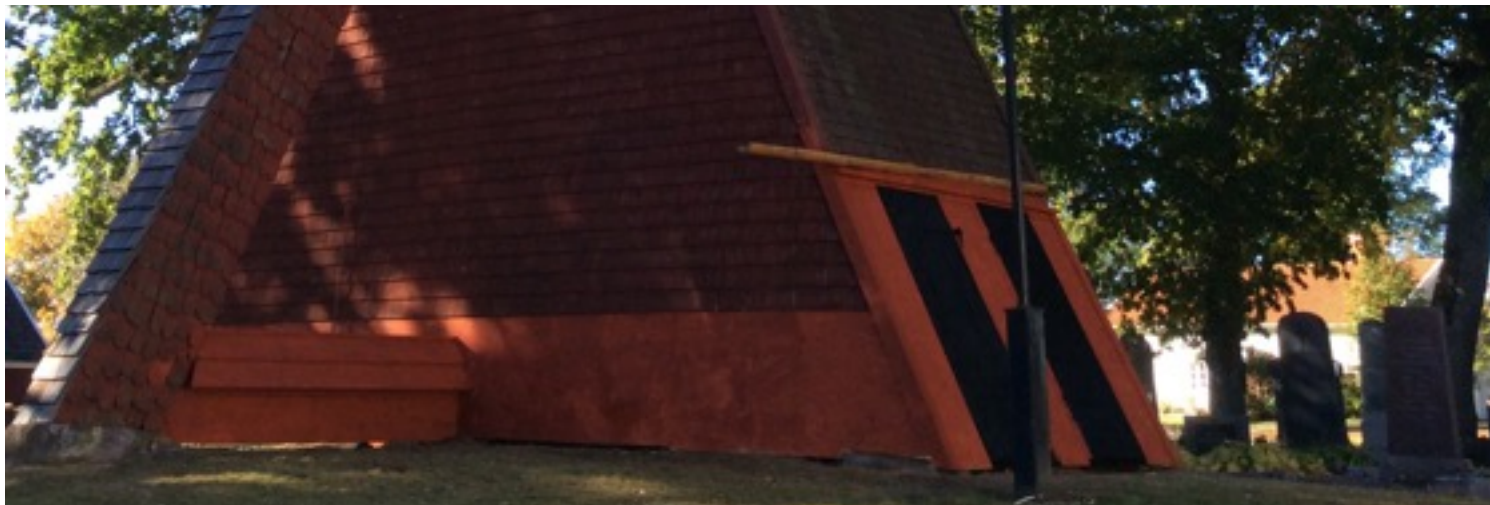
Gångjärn och dörrhantag i järn fann vi när vi rensade klockstapeln, dessa återanvändes.

Dörrarna målades med svart "rödfärg" övrigt med Ljus rödfärg.

Enligt beslut av beställare återmonterades inte de kreosotspån som tagits ned inför restaureringen. Ambitionen är att ersätta den typen av spån i framtiden. Därför monterades rödfärgade OSB skivor runt dörrar och andra platser där spån så småningom kommer att ersätta skivorna.

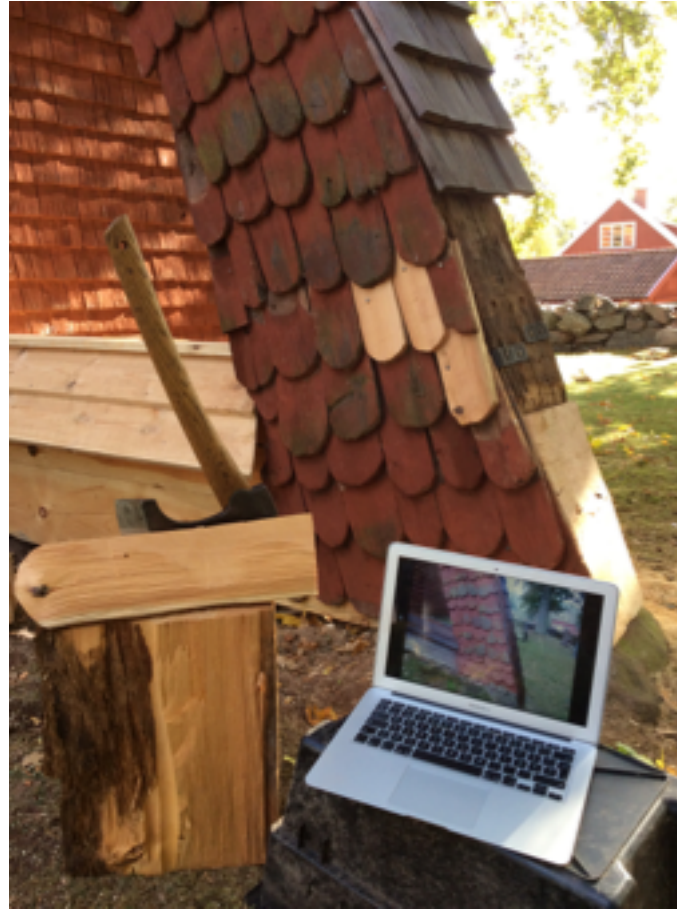
Nu hängränna av prima undertryckt gran tillverkad av Jörgen fick ersätta den trötta hängrännan i metall.

Det är bra om stapeln är luftig så att den kan torka ut, men dåligt om löv blåser in och fyller den. Nät har satts upp för att förhindra detta. De kan komma att kräva finmaskigare nät, detta bör vaktmästare vara uppmärksam på.

Auktionsprotokollet från
1836

Gammal och ny teknik i skön förening

En ovanligt lång dag på jobbet.

Övrigt:

Träd är vackra och livgivande men träd alltför nära byggnader är en mycket dålig kombination. Klockstapeln har i dagsläget svårt att torka ut. Dessutom är flera av trädens grenverk direkt livsfarliga vid hård vind. Vi föreslår att kontakt tas med en arborist som i samråd med fastighetsansvarig och med hänsyn till flora och fauna, gör en plan för hur träden kan glesas ut.

Kuriosa:

Järngrinden i öster gjord 1836 har tjänat som modell för den västra 1932, att studera skillnaderna ger en bild av ett stycke smideshistoria. Vi har också fått reda på av en ortsbo att en kopia av Tidavads klockstapel byggts i Sågmyra på uppdrag av Tidavadfödde Axel Ludvig Tidstrand, 1871-1948, blev Sågmyrakungen med hela svenska folket. Han grundade inte bara fabriken. De anställda fick hjälp av fabriken till egna hem. Det byggdes tvättstuga och simbassäng dit allmänheten fick komma samt barnkrubba, matsal, **klockstapel**, idrottsplan m.m.

Gammalt livfullt kvalitetsspån möter nytt spån. Bilden är ett bra exempel på hur opersonlig en spånvägg kan bli vid renovering med undermåligt spån. Vi vill verkligen betona hur värdefull den gamla spåntäckningen är på Tidavads klockstapel och att hänsyn till detta tas vid framtida spånarbete.

SPÅN

Inför etappen med spån är det viktigt att ta stor hänsyn till befintliga spån samt göra en noggrann beskrivning av de spån och på vilket sätt de ska monteras. Förslagsvis ska de nya spånen vara 100% kärnfura (inte tjärdoppade) som spikas på traditionellt sätt med 4 " klippspik. Det finns tillverkare som kan leverera detta, se Nyligen genomförd spåntakläggning av Kungslena kyrka

Spåntäckningen på norr, öster och södra sidan av stapelns kjol. Kreosotspån, sågad med i huvudsak lig-gande årsringar. Giftigt och otätt. Utfört under 1900-talets senare del.

Spåntäckningen på västra sidan av stapelns kjol. Kärnfura med enbart stående årsringar. Naturens rötskydd och regntätt. Troligen utfört under 1700-talets senare del.

Slutligen vill vi tacka all personal vid Tidavads pastorat, länstyrelsen och vår antikvariska kontrollant och närboende ortsbefolkning för gott samarbete.

Medverkande:

Beställare: Joakim Lökvist, Svenska kyrkan.

Antikvarisk kontrollant: Robin Gullbrandsson, Västergötlands museum.

Antikvariskt bidrag: Elisabeth Orebäck/ Krantz, Länsstyrelsen.

Projektörer och timmermän: Traditionsbärarna: Jörgen Rånge, Lugnås. Bengt Bygdén, Bråta. Mattias Hallgren, Forsvik.

Smide: Niklas Alexandersson

Transporter och traktorlyft: Engstrand, Forsvik och Jimmy Handfast, Tidavad.

Rapport: Bengt Bygdén

Alla foton i rapporten är tagna av Bengt, Jörgen och Mattias.

traditionsbärarna.se 2016